

**ІСТОРИК І ВЛАДА / Відп. ред. В.Смолій;
ТВОРЧИЙ КЕРІВНИК ПРОЕКТУ І.КОЛЕСНИК. –
К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ,
2016. – 543 с.**

Кризові стани історичної (а у широкому сенсі – суспільної) пам'яті вже кілька десятиліть є полем наукових досліджень, правових і політичних рішень, сферою управлінських практик у сучасній Україні. У публічному дискурсі нашої країни по-стали різноманітні концепти минулого, на яких базується актуальна державна політика пам'яті. Остання частіше всього визначається як сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого, комеморативних стратегій і практик, орієнтованих на формування історичної пам'яті соціуму.

Незважаючи на уявну спонтанність та еволюційність процесів формування історичних наративів, у сучасних умовах держава, використовуючи засоби відповідної політики та управління, виступає впливовим суб'єктом формування суспільної пам'яті, в якій моделі минулого відіграють визначальну роль.

Варто відзначити, що державна політика історичної пам'яті в неартикульованому вигляді почала формуватися ще з часів розпаду СРСР і утвердження незалежності України. І хоча до 2005 р. історична політика здійснювалася послідовно, проте характеризувалася аморфністю, амбівалентністю, мала кон'юнктурний характер, упроваджувалася здебільшого як інструмент досягнення компромісів заради примирення громадської думки між послідовниками пострадянського (проросійського) й державницького (проевропейського) наративів. Сьогодні, з огляду на трагічні події під час революції 2013–2014 рр. і проведення АТО на сході України, державна політика історичної пам'яті відрізняється системним і прямолінійним характером. Із новою силою поновилися запеклі дискусії між істориками та широким колом громадськості, з одного боку, і представниками державної влади – з іншого.

Саме в контексті цього дискурсу своєчасною й доречною став вихід у світ колективного доробку українських істориків – монографії «Історик і Влада», підготовленої під егідою Інституту історії України НАНУ. У цій праці порушено надзвичайно важливу та актуальну проблему дослідження взаємовідносин наукової і владної еліт. Показово, що це одна з перших спроб її наукового осмислення (переосмислення) у вітчизняному історичному (та й соціогуманітарному загалом) просторі.

У вступному слові до книги директор інституту академік В.Смолій справедливо відзначає, що сучасна історична наука в умовах політичної нестабільності, гібридної війни, інформаційних атак і меморіальних суперечок

поволі стає суспільно значимим майданчиком для співпраці істориків та влади, інструментом визначення й обкатки новітніх стратегій державної політики пам'яті. А творчий керівник проекту І. Колесник у своєму програмному розділі констатує, що з другої половини 1990-х рр. українська історична наука певною мірою здолала етап потрясінь, стресів, інформаційного шоку, відбулася зміна поколінь науковців – нова генерація «істориків у науці» й «істориків у владі» складається з людей, які свідомо пройшли шлях від «советськості» до національного почуття у власній свідомості та професійній справі.

Узагалі питання зміни поколінь в історичній науці червоною ниткою проходить крізь усю сюжетну канву монографії. На думку авторів, поколіннєвий (генераційний) підхід є доволі перспективним у сучасних історіографічних практиках. Проте дискусійним уявляється твердження, що домінуючим у сучасній українській історичній науці виступає так зване третє покоління радянських істориків, формування професійних поглядів якого припадає на період «шістдесятників». Набір аргументів на користь цієї версії не є переконливим, а подекуди вступає у суперечність з іншими тезами в монографії. Зокрема стверджується, що маркерами покоління виступають вік і спільний соціальний досвід, тоді як для історіографічного покоління ці кордони вельми умовні та прозорі, оскільки за своїми ідейно-ціннісними настановами й поглядами люди різного віку можуть належати до одного покоління, а ровесники – до різних.

В. Ващенко присвятив свої роздуми саме застосуванню генераційного підходу щодо формулювання нової аналітичної структури радянської історії, наголошуючи, що ця новела є, по суті, інтелектуальним викликом для сучасних українських істориків, обумовлена потребою створити для ХХ ст. загальну історіографічну схему, яка дозволяла б інтерпретувати взаємини істориків і влади, не апелюючи до ідеологічних чи політичних критеріїв.

Для висвітлення трансформації міжгенераційних циклів українських радянських істориків на основі теоретичної моделі взаємодії владної еліти та інтелектуальних когорт у монографії запропоновано схему аналізу, базовими положеннями якої є певна біологічна когорта, що визначається спільною зоною дат народження, перетворюється на соціальну генерацію за умов, коли її репрезентанти спільно переживають трансформаційні суспільно значимі події у віці «остаточної соціалізації» (припадає на 20–25-й роки життєвого циклу когорти); певна соціальна генерація може реалізувати себе у суспільстві як інтелектуальна когорта, що формує інтелектуальну програму (ідеологію) когорти (припадає на 25–40-й роки життєвого циклу когорти) та як політична генерація, що реалізує цю програму (припадає на 45–60-й роки життєвого циклу когорти). Створена в такий спосіб інтелектуальна програма є формою осмислення травматичних трансформаційних подій, які припали на роки «остаточної соціалізації», і постає в галузі історієписання як історіософська концепція. Якщо політична генерація не здатна сформувати власні інтелектуальні програми, то вона реалізує інтелектуальні програми інших, попередніх, генерацій для легітимізації власної влади. У суспільстві зазвичай існує міжпоколіннєвий конфлікт між владою, яка реалізує інтелектуальні

програми старої політичної генерації, та інтелектуалами молодшої генерації, котрі формують свою програму й мають прийти до влади в наступний період. Очевидно, цю аналітичну схему можна реалізувати не лише для досягнення трансформації міжгенераційних циклів українських «радянських» істориків, а й для осмислення сучасних процесів (і не лише в галузі історієписання).

У прикладному аспекті генераційний підхід було застосовано при опису культурних та історіографічних місій генерацій істориків під час шляхетської революції в Речі Посполитій (середина XVI ст.) (автор – Д.Вирський), а також конкретних постатей XIX–XX ст. – М.Ковалевського (автор – О.Богдашина), В.Петрова (автор – В.Андреев), К.Штепи (автор – І.Верба). Тобто на конкретному культурному та історіографічному матеріалі продемонстровано можливості генераційного підходу, який є альтернативою генетичному (лінеарному) підходу й дозволяє осмислити взаємодію розривів і наступництва в історії.

Автори монографії пов'язують процес переосмислення української історії з ухваленням у січні 1989 р. постанови ЦК КПУ «Програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР на 1990–2000 рр.». Відтак склалася парадоксальна ситуація, коли вище партійне керівництво республіки ініціювало й націлило зусилля істориків на вивчення та переосмислення радянського минулого України як суб'єкта історії, що, з погляду дослідників, теж указувало на поглиблення його внутрішньої кризи. І.Колесник слушно наголошує, що в Україні цей процес було стимульовано помітною лібералізацією суспільно-політичного життя, на хвилі якої національні рухи та його осередки почали дедалі виразно кристалізуватися у самодостатню опозиційну силу. Тому компартійний режим задля збереження свого панівного статусу змушений був іти на певний компроміс із громадськістю, щоправда здебільшого ритуально, «на папері». Адже, прийнявши вказаний документ, влада вже не змогла ані контролювати, ані спрямовувати його виконання, хоч сама по собі програма в багатьох пунктах із поправками та доповненнями була все ж таки реалізована.

За оцінкою авторів монографії, у сучасній Україні утвердилася нова модель взаємин між істориками і владою, коли перші виступають суб'єктом державної історичної політики. Загальна схема цих взаємовідносин така: академічні історики створюють якісний інтелектуальний продукт, а публічні історики намагаються перекласти цей продукт-знання мовою публічних репрезентацій у медійній (ЗМІ, Інтернет) та культурно-громадській сферах (музеї, мистецтво). І.Колесник вважає, що взаємини між істориками і владою за новою моделлю перетнули «точку неповернення», і ренесанс старої моделі, коли професійну діяльність історика визначали та спрямовували надпрофесійні чинники (такі, як політика, ідеологія, директиви органів влади) – уже неможливий.

Незворотність нової моделі взаємин між істориками і владою переконливо доводять у своїх роздумах авторитетні фахівці Я.Калакура та Л.Зашкільняк. Перший, описуючи процес комунізації історичної науки в роки СРСР та «синдром комунізації» істориків у пострадянській українській історіографії,

підкреслює, що у сучасних умовах дуже важливо формувати в українському історичному просторі почуття громадянської совісті, особистої відповідальності та активної соціальної позиції історика, а другий, розмірковуючи про небезпеки історичного мислення, визначає соціальні функції історика у сучасному світі, акцентуючи, що він має прагнути дати відповіді на питання: «Хто я?», «До якої спільноти належу?», «Які цінності сповідую?» тощо.

На наш погляд, наріжним камінцем взаємин між істориками й можливо-владцями є протидія перших і прагнення других нав'язати суспільству ті чи інші концепти політизованої історії, причому переважно з радянської минувшини, маючи на увазі взагалі «вилучити» її із масової свідомості. Цей аспект зробили спробу з'ясувати В.Яремчук, А.Киридон і О.Удод. Створення політизованої історії обумовлене прагненням писати такі тексти, які або виправдовують існуючий політичний порядок, або, навпаки, намагаються його змінити та обґрунтовують доцільність іншого, «кращого» й бажанішого. Це є наслідком безпосереднього проникнення політичного замовлення на «дослідження» або через силовий тиск влади на історика, або як добровільне обслуговування інтересів політиків, або як комбінація першого та другого. При цьому продукування політизованої історії не завжди має відверто замовний характер (свого роду історична «джинса») – така історія може бути двигуном зміни соціального, ґендерного, релігійного, етнонаціонального, расового порядку. Приміром, історики, які працюють у царині досліджень так званих підлеглих класів чи утискуваних меншин непрямо сприяють покращенню їх соціального становища, набуття ними реальних політичних прав і поліпшення інтегрування (єдності) суспільства, що має, безперечно, цілком позитивну конотацію. На думку авторів монографії, не можна вважати прикладом політизованого історієписання й «накладання» політичних поглядів дослідника на історичний матеріал, з якого формується його текст, адже і у цьому випадку не йдеться про цілеспрямовану підтримку якоїсь політичної сили – це радше коґнітивні, світоглядні чинники, які впливають на інтерпретацію та оцінки.

Монографія суттєво доповнює наявну бібліографічну базу, є вагомим внеском у розвиток історичної й загалом соціогуманітарної науки, маючи до того ж цілком очевидний просвітницький і виховний характер. Особливо цінні роздуми авторів про формування контенту історичної пам'яті у ході взаємодії істориків та можновладців. У зв'язку з цим А.Киридон доводить, що розвиток національної історіографії слугує специфічним інструментарієм упровадження та реалізації політичних рішень (рішень влади), а також засобом конструювання колективних уявлень про минуле. Тут історик виступає безпосереднім модератором історичної пам'яті та ідентичності, а історична наука у цілому – самодостатнім інструментом державної політики пам'яті. Своєю чергою, влада, формуючи (декларуючи) політику пам'яті, фактично втручається у сфери, де відправлення владних повноважень не потрібне. У цьому процесі, судячи з усього, спостерігається обопільний зиск – влада має потребу у знаннях, що обґрунтовують і виправдовують її дії, а знання, дискурси мають потребу у владі, щоб стати домінуючими.

Характеризуючи український інформаційний простір, О.Удод підкреслює певні тенденції щодо використання, зокрема історичних, знань масовим споживачем, а саме: розширення інформаційного простору, що дає пересічному громадянину величезні можливості для пізнання минулого; протистояння професійної академічної спільноти й широкого руху істориків-аматорів, медійної історичної белетристики; загальна олігархізація медіа-простору, що сприяє поширенню упередженої, відверто неправдивої інформації, у тому числі й історичного характеру; фальсифікація історії в повідомленнях ЗМІ, Інтернет-просторі як частина інформаційної війни тощо.

Особливу увагу автори монографії приділяють питанням внутрішньої єдності українського історичного співтовариства. О.Ясь розглядає роль партійного керівництва у формуванні «колективного стилю» українського радянського історієписання. В.Осін на основі власного емпіричного матеріалу (інтерв'ю українських і молдовських учених) досліджує взаємини політологів та можновладців у контексті становлення політичної науки в пострадянській період. Безумовно, цей матеріал дуже цікавий із пізнавальної перспективи, але він, так би мовити, випадає із загальної сюжетної лінії монографії. Адже політологи, хоч і мають певну спорідненість з істориками, проте це все ж таки інша наукова галузь, із власними предметом та методом дослідження, що суттєво відрізняється від предмету й методу історичного дослідження. Ю.Кісельова пише про те, що досягнення та методологічні напрацювання історії емоцій можуть призвести до збагачення проблемного репертуару історіографії та інтелектуальної історії. Сучасний погляд на роль наукових шкіл у консолідації українського історичного співтовариства репрезентовано теоретичними викладками А.Острянка і практичними розвідками В.Масненка й С.Світленка, які запропонували застосувати підхід інтелектуальних мереж (Р.Коллінз, М.Кастельс) до аналізу «державницької школи» В.Липинського та «українознавчої школи» Д.Яворницького.

Загалом академічне видання «Історик і Влада» за своєю новизною, змістовністю, інформативністю, багатоаспектним охопленням проблеми, докладністю та глибиною їх вивчення має одночасно як фундаментальний, так і прикладний характер, несе неабиякий інтелектуальний та емоційний заряд, спонукаючи глибше замислитися над генезою причинно-наслідкової динаміки взаємин істориків і владної еліти як в історичній ретроспективі, так і нашому сьогоденні. Вихід у світ цієї книги є, без перебільшення, знаковою й давно очікуваною подією. Вона, переконані, зацікавить не лише фахівців-істориків, але й представників споріднених галузей науки, широкий читацький загал. І було б добре, щоб наші можновладці нарешті прислухалися до історичної наукової спільноти!

Валентин Іваненко (Дніпро)

Віталій Кривошеїн (Дніпро)